

Милан Н. РАНЂЕЛОВИЋ*

Универзитет у Нишу – Иновациони центар, Ниш

Никола Ђ. ДУБАИЋ**

Универзитет Истанбул – Институт за социјалне науке, Истанбул

НИШКИ ЕЈАЛЕТ ЗА ВРЕМЕ БУНЕ АРНАУТА 1843–1844. ГОДИНЕ***

Айсџиракџи: У раду је представљен случај, готово јединствен у историји османског Балкана, када су арнаутске заједнице, до тада вековима толерисане и складне са Османском државом, оружаним путем устале против нових, модерних промена на чијем прагу је било османско друштво током четврте деценије 19. века. Иако су центар буне Арнаута 1843–1844. године били Скопски и Приштински санџак, фокус истраживања је на Нишком ејалету, рубном подручју ареала арнаутских колонизатора и пограничној регији Османске државе која је у време буне већ имала сложјену друштвенополитичку свакодневицу.

Кључне речи: Арнаути, буна, Танзимат, Ниш, Врање, Топлица, Куршумлија, Лесковац, Скопље, Косово.

УВОД

Од пада Епира под османску власт (15. в.) па до Берлинског конгреса (1878), изузев у првој половини 19. века, Османска држава готово да није имала озбиљнијих проблема због опонирања њене власти од Арнаута, поготово не оружаном и у контексту њихових политичких аспирација. Разлог за то била је симбиоза Османлија и Арнаута, установљена након масовне исламизације потоњих (17. в.), која их је фронтално сместила на исту страну према немуслиманима османског Балкана и спољашним факторима који су подржавали њихове националне аспирације. Доде, у разрачунавањима са побуњеним зимијама, по мобилности и ефикасности кримским Татарима и Черкезима није било равних, али су они Османлијама били далеко. С друге стране, Арнаути су били надокхват руке, увек доступни и расположени за наменско насиље и пљачку. Племенски уређени, самим тим и територијални, они су знали једино за експанзију и претензије. Ово последње био је кључан разлог због којег су учествовали у сваком сукобу на страни Османлија против зимија у областима које су традиционално насељавали Срби, Грци и македонски Словени.

* Научни сарадник, istok81@gmail.com

** Докторанд, nikola.dubaic@ogr.iu.edu.tr

*** Овај истраживачки рад финансијски је подржало Министарство науке, технолошког развоја и иновација Републике Србије (уговор бр. 451-03-47/2023-01/200371).

Сукоб интереса Арнаута и унутрашње политике Османлија настао је у првој половини 19. века, при чему је прокламовање Хатишерифа из Гилхане (1839) климакс њиховог размимоилажења. Под притиском Великих сила и трендом неопходне модернизације који је деценијама трајао, од 1839. године султани су били решени више него раније да побољшавају и мењају своју државу. Мењајући и стварајући њене институције, Османлије су тако мењали и себе. Међутим, део османског друштва одбијао је да прихвати те промене, прпећи из пређашњег шеријатског уређења привилегије које су му давале политичку моћ. Поред традиционално конзервативне уleme, у Румелији су то били арнаутски фисови, навикали на живот пљачкањем и експлоатацијом зимија, као и на непоштовање закона због често слабих покрајинских власти.

Хатишериф из Гилхане требало је да стави тачку на све ово. Промовисао је принципе једнакости свих поданика Османске државе, гарантовао иметак, људски живот и достојанство подједнако свима (Ubicini 1853: 528). Другим речима, зимије су словом закона стављени под највишу заштиту Османске државе, као равноправни са муслиманима. Како се ово косило са начином живота арнаутских племена, дошло је до њихове побуне против државе чијим законима су годинама све смелије и отвореније пркосили. Једна од османских покрајина на Балкану на коју се арнаутско незадовољство најснажније рефлектовало била је Нишки ејалет.

НИШКИ ЕЈАЛЕТ УОЧИ АРНАУТСКЕ БУНЕ

До краја треће деценије 19. века административна надлежност нишких мутесарифа проширена је територијом која је под њихову управу ставила читав југ централне Србије. Устројена тако као Нишки ејалет, ова османска покрајина обухватала је централну казу Ниш у којој је управник ејалета седео, нахију Бела Паланка, казу Пирот и Знепоље са Трном, казу Прокупље са нахијом Куршумлија и казу Лесковац (Ранђеловић 2022: 117). Док је у већини места административна транзиција власти на нишке мутесарифе протекла лако, проблем је настао са управом над Лесковачком казом, у коју је пренето политичко седиште некадашњег Крушевачког санџака, чије је северне делове 1833. године кнез Милош Србији придодао (Стојанчевић 1966: 152). Разлог за то био је отпор пашаларске породице Шехсуварзаде, чији је династ Шехсувар Абди-паша (Шашит-паша) у Лесковачкој кази устројио своје упориште, повезавши се са локалном администрацијом и елитом, арнаутским и турским беговима (Ранђеловић 2022: 114). Подршка коју је од њих Шашит-пашин син Исмаил-паша имао приморала је нишке паше да годинама толеришу својеврсно двовлашће над овом великом и богатом казом. Због тога су се на њеном челу смењивали Исмаил-паша и мутеселими нишких мутесарифа, у зависности од тренутног односа политичких снага обеју страна. Исход арнаутске буне 1844. године ставио је тачку и на овај политички проблем.

Читав ејалет у то време пролазио је кроз мучан период. Последице Првог и Другог српског устанка још увек нису биле саниране, а уследиле су османска истрага хетериста у Нишу (1821), три неуспеле буне Срба из тридесетих година 19. века (1833, 1835) и велика Нишка буна (1841). Паралелно са тим, још од друге половине 18. века текао је процес читлучења, тј. обеземљашења хришћанских сељака чије су поседе моћни појединци међу муслиманима на разне начине присвајали, формирајући

тако своје велике феуде. Читлучење је убрзано укидањем тимарског система (1831), када је практично нестао спахијски војни слој. Директно везани за приходовање са земље, бројне бивше спахије вијали су начине како да сачувају и увећају оно капитала које им је остало. Неки од њих упошљени су као забити, субаше, сејмени и разни пољаци, што је била идеална прилика да се зимијама поново наметну. Хатишериф из Гилхане то им је омогућио, када су сељаци постали слободни, а десетак који је до тада ишао спахијама држава је узела да убира (Андрејевић 1980: 32). У позицији да директно уређују однос са зимијама, бивше спахије су се што милом што силом наметали читавим селима као заштитници, чувајући их од других бивших спахија који су претендовали на њихову земљу. Процес се обично завршавао тако што су ташије сељачких поседа у одређеном месту завршиле у цепу локалног заштитника, који је заузврат зимијама пружао безбедност (Спасић 1890: 221; Андрејевић 1980: 32). У ствари, осећај безбедности био је лажан, а заштитник – бивши спахија, сада чифлук сахибија, као апсолутни власник обједињених поседа и читавих села имао је слободе да зимијама, сада на његовој земљи, намеће дажбине по вољи без да је спутан, као раније, ограничењима која су прописивали спахијски берати. У оваквом положају сељаци чифчије практично су изгубили сваки правни интегритет.

У Нишком ејалету овај процес највише је одмакао у Топлици, где су готово сва села постала чифлук-сахибијска. Стање се још више погоршало након доласка мухаџира из Кнежевине Србије (1833), па су скоро сва села Нишког ејалета била учитлачена (Костић 1967: 317). Осим читлучења и сталне опасности од буне хришћана, фактор нестабилности у овом делу Османске царевине били су и Арнаути.

Након масовног преласка на ислам и колонизовања Косова уз допуст Османлија (17. в), арнаутски фисови наставили су своје ширење у Битољском и Скопском пашалуку на рачун зимија, као и у правцу Куршумлије и Топлице. Већ од 18. века Арнаути у групама постали су видљиви у румелијским варошима као плаћена тевабија локалних моћника, чувари каравана и фракција супротстављена јаничарима. Њихова колонизација у масама, која већ утиче на демографску слику западне Румелије, везана је за процес читлучења и повлачење српског народа на север током Прве (1690) и Друге сеобе Срба (1739), као и након слома Првог српског устанка (1813).

Оно што се може чак и до савремене историје Балкана пратити јесте да методе за колонизовање области и потискивање немуслимана Арнаути нису мењали готово три века. О томе је сликовито писао Риста Николић у свом раду „Ширење Арнаута у српске земље“ (Николић 1914: 124–126). Док су напуштена српска села преузимања без проблема, у она која су била чисто српска Арнаути би се обично прво појавили као шумари, пољаци или најмљена радна снага.¹ Након тога узимали би у закуп кошаре и помоћне зграде у селима, како би се везали за њих, а затим би се враћали сезонски, водећи и своје фамилијаре. Тада би покушали окупацију слабијих српских домаћинстава, а убрзо након тога уследила су спорадична убиства локалних становника под изговором разних размирица (сукоби око места за испашу стоке, пашњака за косидбу итд.). У село су све време долазили нови арнаутски

1 У овој фази људима су се усељавали у куће и мирним путем, рачунајући на саосећање домаћина и правдајући се лошим животним приликама због којих су морали да иду у печалбу. Након тога домаћину је обично било немогуће да их склони са свог имања или истера.

досељеници који су се настањивали код својих одомаћених саплеменика или околних узурпираних кућа. Без обзира какво поднебље да је у питању, уз све ово увек би се спонтано формирало и једно озлоглашено место које је било опасно за хришћане, жариште свих проблема који су онемогућавали суживот између староседеоца и новопридошлица. Када су села у питању, то су обично биле оближње планине, шуме или кланци које су заузимале арнаутске банде, те хришћанима више није било безбедно тамо да пролазе. У варошима то су биле поједине махале где хришћанима није било могуће да залазе због насртаја Арнаута који су се тамо населили. Таква места обично су била полазишне тачке из којих су у време немира и хришћанских буна Арнаути кретали у нападе на њих и даље ширење својих домена. Сврха свега овога била је да се окупирано место претвори у непријатељску средину за домаће становништво како би се оно из њега што пре иселило.

На овај начин Арнаути су успели да се населе у Топаџици и Куршумџији. Пиротска каза била је доста сигурна од арнаутских миграција због близине Софије, повременог паша-санџака читаве Румелије у којем је било пуно војске. Лесковачка каза била је изложена снажним таласима арнаутске миграције, чему је допринела чињеница да су лесковачки Шехсуварзаде били сродници скадарских Бушаталија (Стојанчевић 1996: 312; Храбак 1996: 163). Најпре ратујући против нових досељеника, а затим се споразумевши са њима, стари Шашит-паша прихватио је интеграцију Арнаута у лесковачку беговску елиту (Ранђеловић – Ајдемир 2014: 56; Nedeljković 2015: 92). На тај начин су бегови Арнаути постали основа војне и политичке моћи Шашит-паше и његове породице. Што се тиче Ниша, најближе арнаутске енклаве које су му претиле биле су размештене у Прокупачкој кази, дуж њене источне границе са Нишком. То су била села Влахово, Ново Село, Лукомир, Кординци, Џигољ, Класурица, Горња и Доња Девча. Од арнаутских племена која су у њима живела помињу се Краснићи, Сопе, Бериша, Жера, Кељменди, Битићи и Хоти (Недељковић 2014а: 1355).

Сви реформни процеси које је до тада спроводила Османска држава Арнауте нису спугавали у њиховој експанзији. Оног тренутка, када и њихов начин живота буде морао да се прилагоди новим правилима, у Румелији ће доћи до великих проблема. Ти проблеми нарочито ће се осетити у местима попут Нишког ејалета, на чија су бројна насеља Арнаути већ бацали око.

ПРИЛИКЕ У СТАРОЈ СРБИЈИ

Са Гилханским хатишерифом Арнаути су имали два проблема. Први је био тај што је, гарантовањем живота и имовине немуслиманима, он директно штитио хришћане од њих. Другим речима, обавезао је Османску државу да у случају сваког арнаутског паразитирања на рачун зимија (пљачке, изнуде, убиства) реагује силом закона против Арнаута. С тим у вези, још након Једренског мира (1829), када су османске власти заузеле хуманији став према хришћанском становништву, Арнаути у Скопском пашалуку устали су против такве политике Османске државе. Око 4 000 њих окупило се у Кумановској кази из револта због већих хришћанских слобода, али их је управник Скопља Хивзи-паша брзо савладао (Хаџи Васиљевић 1909: 482).

Други проблем био је тај што је Гилхански хатишериф прописивао регрутовање поданика у регуларну војску, како би се Османска држава устројила као модерна

и дорасла актуелним изазовима у региону. Концепт обучене војске по европском моделу развијан је у Османском царству још од времена султана Селима III (1789–1807), међутим, тек у првим деценијама 19. века османска регуларна војска (низам) еволуирао је у добро уређену институцију коју су пратили и сви неопходни системи.

Начин војне службе као у европским земљама није одговарао Арнаутима. Како су навикли да у ратовању племенски наступају, обавезну обуку и регрутацију жребањем (*kur'a-i şer'iuue*) од почетка су бојкотовали. Управо су власти у Нишу још 1829. године уочиле да ће са Арнаутима бити проблема око овог. Крајем те године нишки управник писао је садразаму да је дезертирало две стотине увојачених Арнаута за низамски гарнизон у Нишу.² Због тога је морао да иде у Голак и Лаб, да преговара са њиховим поглаварима, и врати дезертере одатле. Иако је успео да већину дезертера врати, Арнаути су наставили да беже.

Током гушења Нишке буне (1841) властима у западној Румелији било је јасно да ће самовоља Арнаута бити проблем са којим неће моћи лако да се изађе на крај. У сламању ове буне Османлије су оманули у манипулисању Арнаута за контролисано насиље, због чега су ови починили невиђена зверства над побуњеним српским народом.³ Присуство десетина хиљада низама у региону након буне донекле је обуздало Арнауте, међутим, чим је војска премештена одавде због устанка на Криту, они су 1842. године поново дигли главу против државе (Недељковић 2014б: 252). Османлије су их и овог пута савладали.

Већ у јануару 1843. године Арнаути су почели да мењају свој однос према властима нагоре. Видински и румелијски мушири добили су наређење да онемогуће везе између арнаутских енклава; управници Ниша и Лесковца предвиђали су да ће ситуација бити још гора, а врањски управник Хусеин-паша тражио је појачање из бојазни да не изгуби своју варош.⁴ Током 1843. године настављена је реформа регуларне војске, па је након петогодишње низамске службе уведено и активно резервно стање (редиф) у трајању од седам година. То је била кап која је код Арнаута прелила чашу (Durdu 2020: 411).

Средином јуна 1843. године Арнаути са Косова и Скопског пашалука кренули су на скопског Хивзи-пашу. Водили су их Батал Паша, Бакри Бојана и Арнаут из тетовског села Царе, Дервиш Цар, један од вођа арнаутске буне у Куманову која се десила годину дана раније (Хаџи Васиљевић 1909: 483). Они су јуна 1843. године два пута ударили на скопског управника, што га је приморало да према њима буде тактичан (Џамбазовски 1979: 285). Уговорено је кратко примирје, док не стигне мишљење из престонице, а Арнаути су се повукли из Скопља и сместили у Блату, одакле су вршили насиље над околним селима (Хаџи Васиљевић 1930: 479). У Цариграду је планирано да у Скопље крене 40 низамских батаљона за обрачун са Арнаутима, а Хусеин-паша из Врања већ је кренуо Скопљу у помоћ, водећи велику војску у којој је било и хришћана. До јесени 1843. године арнаутска буна почела је да захвата Врањску казу и делове Нишког ејалета, а већ почетком 1844. године у Скопском пашалуку планула је општа буна Арнаута. Како су у ово време против Османске државе устали и Гере (Durdu 2020: 411), буна је

2 ВОА, НАТ.635/31334. Нишки Осман-паша садразаму (26. децембар 1829).

3 АС, ЗМП, 8003. Сведочанства и жалбе становника Нишког пашалука на насиље уочи, током и након Нишке буне (без датума).

4 ВОА, I. ДН.96/4819. Мирлива Али Риза-паша садразаму (9. јануар 1843).

захватила широк потез од Скопља, Косова, Нишког ејалета и северне Албаније, гдегод су се налазила арнаутска села и махале. Главни вођа био је Дервиш Цар, међутим, поред њега јављају се и лица која су у разним местима предводила локалне Арнауте. То су били Батал Паша и Бакри Бојана, Баба Фека, Сејди Менца, Осман Жабота (Нишки ејалет), у Врањској кази Селман Рогачица, Омер Шејхмаксутолу и Сулејман Тола из Трновца.⁵ Пред арнаутским устаницима пале су бројне вароши Приштинског и Скопског пашалука, као и Врање, из којег је Хусеин-паша морао да бежи у Битољ.

Рокирање низама и пристиглог појачања вршено је у априлу 1844. године, након чега је из Битољског паша-санџака кренула контраофанзива. Двадесет низамских батаљона под врањским Хусеин-пашом кренуло је одавде у Велес, из Софије према Ђустендилској Бањи упућено је шест батаљона, сераскер Решид-паша водио је 10 000 низама, Хајрудин-паша 5 000 војника, ангажовано је и 3 000 Тоска који су пошли на устанике (Џамбазовски 1979: 307; Недељковић 2014б: 256). Гушењу буне прикључио се и прослављени ферик Омер-паша Латас, који је ишао са 2 000 низама и четири топа (Хаџи Васиљевић 1930: 479). До сукоба са Арнаутима дошло је већ крајем маја, код Велеса и Скопља, при чему је битка код Скопља била пресудна. Ту је Латас код хана у скопском селу Катланово са 6 000 низама потукао 8 000 Арнаута. Под снажним ударима низамске артиљерије погинуло је око хиљаду Арнаута (Недељковић 2014б: 255). Дервиш Цар је био заробљен. Након овог пораза Арнаути су се повукли на север, у Качаник, где су покушали да спрече ширење низамске контраофанзиве. Међутим, и ту су били поражени. Султанова страна преузела је иницијативу.

Након победе низама у Катланову вароши Скопског и Приштинског пашалука ослобађане су једна за другом. Међутим, буна још није била готова. Требало је умирити арнаутско становништво, похватати одбегле коловође и уништити цепове устаника. Зато је у јулу 1844. године 50 000 низама размештено у Качаник и Скопље са планом да тамо презиме, како би наредне године кренули на Косово. Такође, Баба Фека и Сејди Менце били су на слободи, а арнаутска упоришта у Куршулији и Топлици тек је требало пацификовати. Операција коначног сламања буне Арнаута пренета је на територију Нишког ејалета.

АРНАУТСКА БУНА У НИШКОМ ЕЈАЛЕТУ

Догађаји у Скопском и Приштинском пашалуку нису могли да се не одразе и на Нишки ејалет. То су нишки мухафиз Осман-паша и његов кајмакам Ђенч-ага добро знали. За Нишки ејалет и Ниш опасност од Арнаута претила је из два правца. Са југа из правца Врања, одакле је могао да крене масован напад Арнаута, и са запада, из правца Прокупачке казе, одакле је опасност била непосреднија. Док је напад са југа био предвидив, напад са запада био је опаснији, јер локално становништво властима није могло да купи време пружајући Арнаутима отпор. У Топлици су Арнаути разоружали Србе још 1837. године, због чега ранија Нишка буна овде није ни могла да се рашири (Требјешанин 1970: 34).

Све до опсаде Хивзи-паше у Скопљу (јун, 1843) стање у Нишком ејалету било је неизвесно, међутим, од краја лета ситуација се погоршала. Британског геолога

5 ВОА, I. ДН.80/4007. Садразам кајмаканима Софије и Самокова (4. новембар 1843).

Смита, који је у рану јесен прошао кроз опсађено Врање, светина у Лесковцу и Нишу испитиваа је о приликама у Врању и кретању Арнаута на југу (Smyth 1854: 256, 262). Разлога за бригу Срба било је пуно. Насиље над хришћанима пратило је арнаутски покрет још од првих дана његовог избијања, а међу вођама Арнаута били су бивши крушевачки ајан Сејди Менџе и вођа башибозука Баба Фека (Андрејевић 1987: 126–127; Недељковић 2014б: 255). Обојица су током Нишке буне (1841) починили страховите злочине над српским становништвом у Нишком ејалету.⁶

До почетка новембра 1843. године Арнаути су почели организоване нападе у Нишком ејалету. Западна страна Лесковачке казе више није била безбедна за путнике, а 500 Арнаута упало је у Турековац, једно од последњих слободних лесковачких села, где су запалили тридесет кућа и повредили или убили неколико лица. Ниш је такође био угрожен. Арнаутске банде из Лесковца, Куршумлије и Прокупља прелазиле су ноћу Јужну Мораву и плениле стоку у нишким селима. У шуми код села Каменица, на самом рубу града, Арнаути су напали тројицу Срба, од којих су двојицу ранили.⁷ Таман када је изгледало да ће зима 1843/1844. године пасивизирати Арнауте, у Нишу се десило нешто врло опасно и смело.

Тадашњи епископ Нишки Венедикт II био је Грк са Фанаре, човек са добрим везама у османској престоници и одличан тумач политичких кретања на Порти. Користећи арнаутску буну као нарочито рањив тренутак за своју паству, он је одлучио да престоници скрене пажњу на положај хришћана у Нишком ејалету. То је учинио 19. децембра 1843. године тако што је позвао нишке хришћане на службу јавно, клепеталом (Димитријевић 1894: 13). Било је то отворено гурање прста у око чак и оним муслиманима у Нишу који до тада нису подржавали Арнауте.

Реакција нишких муслимана била је бурна. Они су код Осман-паше протествовали због епископовог поступка, међутим, нишки управник је стао на страну хришћана, јер су по Хатишерифу из Гилхане имали права да практикују своју веру јавно као и муслимани. На њихове речи, да ће клепетало и цркву срушити, паша је одлучно одговорио упозорењем (Хаџи Васиљевић 1923: 127). Међутим, није успео да их одврати. До краја марта 1844. године они су контактирали побуњене Арнауте у Прокупачкој кази и затражили од њих да нападну Ниш. Прокупачке Арнауте предводио је Осман Жабота, један од вођа арнаутских плаћеника који су учествовали у гушењу Нишке буне (Андрејевић 1977: 66). Жабота је до 24. марта контактирао Арнауте који су у Врању опседали Хусеин-пашу и саветовао их је да се 500 њих удружи са његових 300 људи и заједно ударе на Ниш. Арнаути из Врања су му одговорили да ће то бити могуће тек након што Хусеин-паша буде савладан.⁸

За Нишки ејалет у овом моменту врањски управник Хусеин-паша заиста је био кључан фактор. Вешт ратник, пашалар, врло похлепан али способан да одагна сумње из престонице због тога, био је крив што је довео Арнауте у Врањску казу, како би му служили, и зато што су касније по њој правили хаос јер их је исцрпљивао порезима. Бруталан подједнако и према Србима, он је након 1839. године мудро

6 АС, ЗМП, 8003. Сведочанства и жалбе становника Нишког пашалука на насиље учи, током и након Нишке буне (без датума).

7 ВОА, I. ДН.80/4007. Садразам кајмаканима Софије и Самокова (4. новембар 1843).

8 АС, МУД-II-ф6, р34. Начелник округа алексиначког потпуковник Вучковић Попечитељству унутрашњих дела (13/25. март 1844).

одлучио да прати курс државе, те је ублажио однос према њима и допустио им да подигну две цркве у Врању и једну у селу Шапринце (Хаџи Васиљевић 1896: 333, 335). Све док су Арнаути били заокупљени њиме, држећи га под опсадом (јесен, 1843 – пролеће, 1844), њихови продори у Нишки ејалет нису могли да досегну пуну силу. Међутим, почетком априла 1844. године он је попустио под притиском. Арнаути су упали у Врање, срушили цркву, поубијали истакнуте хришћане, пашина имања попалили, а његова богатства разнели (Џамбазовски 1979: 302, 304; Smyth 1854: 240). Због тога је паша морао да бежи у Битољ код румели валије, где се прикључио низамској контраофанзиви.

Након што су освојили Врање, 900 Арнаута кренуло је на Лесковац (Стојанчевић 1987: 108). Овде су се сместили на Емировом пољу, где им је Исмаил-паша слао храну и потрешштине како би их умирио да поштеде народ. Међутим, и поред тога Арнаути су несмањено пљачкали и убијали (Џамбазовски 1979: 302). До овог тренутка нишки управник Осман-паша и његов кајмакам предузели су све неопходне мере како би Нишку казу на време спремили за сукоб са Арнаутима. Вероватно сазнавши преко доушника да су нишки муслимани контактирали Жаботу, они су у Нишу пре тога од 8/10. до 10/22. марта извршили евакуацију варошких хришћана и сместили их на сигурно унутар Нишке тврђаве. Тврђава је опремљена и додатним топовима. Напад из правца Прокуља спречен је извлачењем на суво скела на Јужној Морави, што је Арнаутима оставило једино правац који је у Ниш водио преко Лесковца. Овде су стража на мосту на Печењевској реци и караула ојачани са по једним топом.⁹ Ова караула највероватније да је била средњовековни град Копријан, на међи Лесковачке и Нишке нахије, тј. кадилаука. На крају, да би показао своју решеност и подигао дух међу хришћанима, Осман-паша је за време ускршње литургије дошао са великом оружаном пратњом у нишки Мали Саборни храм да владики и хришћанима јавно честита празник (Хаџи Васиљевић 1923: 127). Због свега што је у овако опасној ситуацији предузео да би сачувао народ, нишки кадија га је на Порти похвалио.¹⁰

Суочени са овако припремљеним непријатељем, Арнаутима није остало друго него да поведу преговоре са Осман-пашом. На преговорима који су одржани око 10/20. априла 1844. године договорено је примирје на месец дана, док од султана не стигне мишљење о ситуацији (Џамбазовски 1979: 307). Примирје је обухватало, макар технички, и Лесковачку казу, пошто је у преговорима Исмаил-паша стајао на страни нишког управника. Он је хватао писма доушника који су Арнауте обавештавали о стању у Нишу, а и Арнаутима је до овог тренутка већ било јасно да их лесковачки управник опструира.

Време примирја поклапа се са сломом Арнаута код Катланова и Качаника, након чега је следило драстично слабљење њиховог покрета. Како су вароши у Приштинском и Скопском пашалуку ослобађане једна за другом, преостали Арнаути су се повлачили на север, док им је за петама била низамска војска. Септембра 1844. године одред Тоска и 1000 низама ушли су у Лесковац, а приштински Јашар-паша ишао је са 1000 људи према Топлици (Требјешанин 1970: 34). У исто време,

9 АС, МУД-П-фб, р34. Начелник округа алексиначког потпуковник Вучковић Попечитељству унутрашњих дела (13/25. март 1844).

10 ВОА, А} МКТ.11/22. Нишки кадија Абдурахман Есад-ефендија Порти (16. април 1844).

5. септембра, Осман-паши је стигло наређење од садразама да у Нишки ејалет уведе ред и казни Арнауте који су чинили насиље над хришћанима.¹¹ Због тога се паша прикључио низамској акцији и заузео положај код Мрамора, на источном боку формације, како би Арнауте који су се повлачили према Топлици спречио да са југозапада уђу у Нишку казу. У касну јесен 1844. године и западни делови Нишког ејалета били су пацификовани, а последње вође Арнаута похватани и отерани у Цариград. Сејди Менце је ухваћен у октобру, а убрзо и стари Баба Фека, који се неко време крио уз границу са Кнежевином Србијом (Недељковић 2014б: 257). Био је то крај арнаутске буне.

ИСХОД АРНАУТСКЕ БУНЕ У НИШКОМ ЕЈАЛЕТУ

Тешко је изоловати мере које је Османска држава предузела у Нишком ејалету након гушења арнаутске буне и донети прецизан суд о њиховом друштвено-политичком значају. Разлог за то је чињеница да се свега 2–3 године пре ње у ејалету десила Нишка буна чије су последице оставиле дубок траг у функционисању читавог региона, те су власти дуго, готово деценијама радиле на њиховом санирању. Како су у Нишкој буни масовно учествовали Арнаути, бројни њихови поглавари и државна лица која ће се касније јавити и у арнаутској буни, не може се извесно утврдити да ли су ситуације у које су сви они били после 1844. године резултат њиховог ангажовања у првом или другом великом сукобу. За то је неопходно дубље истражити ову тему рашчлањивањем свих фактора који су за њу значајни.

Када су питању султанови људи, у Нишком ејалету неоспорно је да су најзначајнији били нишки Осман-паша, његов кајмакам Ђенч-ага и лесковачки Исмаил-паша. Док је Осман-пашино држање јасно, Ђенч-ага се у Нишу након арнаутске буне више не помиње, иако је активно учествовао у њеном гушењу. Разлог за то може бити сумња власти у његову лојалност, пошто је био ораховачки ајан (самим тим, вероватно и Арнаут) и зато што га је током ислеђивања Дервиш Цар означио као једног од својих налогодаваца (Требјешанин 1970: 34). Теорија о Ђенч-аги као тајном симпатизеру арнаутских устаника донекле пада у воду зато што је Дервиш Цар ову изјаву могао да да управо како би наудио Ђенч-аги због његове лојалности Османској држави и издаји својих саплеменика.

Није прецизно јасна ни улога лесковачког Исмаил-паше. Њега је Дервиш Цар исто означио као сарадника арнаутских устаника. Пред слом арнаутске буне Исмаил-паша је унајвеће сарађивао са нишким управником и на разне начине пасивизирао Арнауте који су дошли у његову казу, међутим, Требјешанин сматра да је прешао на страну низама тек након слома Арнаута у Катланову, док их је до тада душно помагао (Требјешанин 1970: 34). Каква год да је била његова политика, неспорно је да су на њу утицали бегови Арнаути којима је у Лесковцу био окружен. Оно што је извесно јесте да је крај арнаутске буне био добар повод да се Исмаил-паша уклони из Лесковца, након што је скоро десет година одбијао да прихвати надлежност управника Нишког ејалета над Лесковачком казом.

11 ВОА, А} МКТ.16/19. Садразам нишком мухафизу Осман-паши (5. септембар 1844).

Буна 1843–1844. године била је последња прилика када су Арнаути угрозили Нишки ејалет акцијама против Османске државе. Додуше, они се јављају и у каснијим деценијама, као изнуђивачи поседа и чифлук сахибије, крадљивци стоке, пљачкаши и насилници, али увек као појединци или мање групе, никада као масовни, национални покрет који је могао да дестабилизује регион. Западни предели Нишког ејалета, Топлица и Куршумлија, задржали су лошу репутацију због увек активних арнаутских банди, међутим, када је у јануару 1865. године један од тамошњих Арнаута, чифлук сахибија Мехмед Тамава, побунио неколико села и покушао да устанак прошири, власти су га лако савладале (Ранђеловић 2022: 400).

Од арнаутске буне највише су добили они који су од ње и највише страдали – хришћани. Након што је епископ Венедикт II приморао власти у Нишу да се у кризном тренутку држе закона, тј. да осигура хришћанима право на несметано исповедање вере, то је постало стандард кога су се османски управници Ниша држали све до 1878. године (Хаџи Васиљевић 1923: 127). Временом је и већина муслимана прихватила да је прошло време привилеговања правоверних, те, када се у Нишу буде зидао највећи српски Саборни храм (1856), њихов протест због тога по силовитости неће бити ни близу оном из 1844. године.

НЕОБЈАВЉЕНИ ИЗВОРИ

Архив Србије, Збирка Мите Петровића (АС, ЗМП)
 Архив Србије, Министарство унутрашњих дела – Полицајно одељење (АС, МУД-П)
 Başbakanlık osmanlı arşivi, Sadaret Mektubi Kalemî Evrakı (ВОА, А} МКТ)
 Başbakanlık osmanlı arşivi, İrade Dahiliye (ВОА, I. DH)
 Başbakanlık osmanlı arşivi, Hatt-ı Hümayun (ВОА, НАТ)

ОБЈАВЉЕНИ ИЗВОРИ

Smyth 1854: Warrington W. Smyth. *A year with the Turks or Sketches of travels in the European and Asiatic dominions of the sultan*. London: John W. Parker and Son.
 Џамбазовски 1979: Климент Џамбазовски (пр.). *Грађа за историју македонској народа: из Архива Србије I/1*. Београд–Скопље: Архив Србије–Архив на Македонија.

ЛИТЕРАТУРА

Андрејевић 1977: Севделин Андрејевић. „Окончање нишке буне 1841. године“. *Нишки зборник*, бр. 16, 121–140.
 Андрејевић 1980: Севделин Андрејевић. „Аграрни односи и производња у околини Ниша пред ослобођење од Турака“. *Нишки зборник*, бр. 9, 31–40.
 Андрејевић 1987: Севделин Андрејевић. „Односи становништва нових крајева и кнежевине Србије у периоду од 1833. до 1877. године (I)“. *Нишки зборник*, бр. 16, 121–140.
 Димитријевић 1894: Стеван Димитријевић. *Сјоменица нишке Саборне цркве*. Ниш: Прва нишка штамарија Ж. Радовановића.
 Durdu 2020: Mustafa Durdu. „İsyanları Sebebiyle Bazı Arnavutların Anadolu'ya Sürgün Edilmelerine Dair Sosyo-Politik Bir İnceleme (1847–1851)“. *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, с. 43, 410–427.
 Костић 1967: Михајло Костић. Нишка котлина. Зборник радова. Ур. Чедомир С. Милић. Београд: Географски институт „Јован Цвијић“, књ. 21, 295–357.

- Недељковић 2014а: Славиша Недељковић. „Друштвени и аграрно-правни положај српског народа у Нишком пашалуку у првим деценијама 19. века“. *Теме*, бр. 3, 1349–1363.
- Недељковић 2014б: Славиша Недељковић. „Устанак Арбанаса против турских власти у скопском и косовском пашалуку 1844. године (побуна Дервиш-цара)“. *Истраживања*, бр. 24, 249–260.
- Nedeljković 2015: Slaviša Nedeljković. „Between the Imperial government and rebels (Old Serbia during the rebellion of the Shkodra Pasha Mustafa Bushatli and the Bosnian aristocracy 1830–1832)“. *Istraživanja*, br. 26, 91–105.
- Николић 1914: Риста Т. Николић. „Ширење Арнауца у српске земље“. *Гласник Српској географској друштва*, бр. 3–4, 110–127.
- Ранђеловић – Ајдемир 2014: Милан Ранђеловић – Ујгар Ајдемир. „Породица Шехсуварзаде“. *Лесковачки зборник*, бр. LIV, 53–68.
- Ранђеловић 2022: Милан Ранђеловић. *Османски ујравници Ниша у XIX веку (1799–1878)*. Ниш: Scero Print.
- Спасић 1890: Милован Спасић. „Податци о аграрним односима хришћана у ослобођеним крајевима, округа топланичког и врањског за време турске владавине“. *Гласник Српској ученој друштва*, бр. 71, 219–257.
- Стојанчевић 1966: Владимир Стојанчевић. *Милош Обреновић и његова доба*. Београд: Просвета.
- Стојанчевић 1987: Владимир Стојанчевић. *Лесковац и лесковачка нахија у XIX веку*. Лесковац: Народни музеј Лесковац.
- Стојанчевић 1996: Владимир Стојанчевић. *Јуџоистична Србија у XIX веку (1804–1878)*. Ниш: Просвета.
- Требјешанин 1970: Радош Требјешанин. „Лесковачки кадилук од 1830–1842. године“. *Лесковачки зборник*, бр. XIII, 23–40.
- Ubcini 1853: Abdolonyme Ubcini. *Lettres sur la Turquie I*. Paris: J. Dumaine.
- Хаџи Васиљевић 1896: Јован Хаџи Васиљевић. „Ка историји града Врања и његове околине“. *Годишњица Николе Чујића*, бр. XVI, 265–338.
- Хаџи Васиљевић 1909: Јован Хаџи Васиљевић. *Јужна Сџара Србија. Кумановска област*. Београд: Задужбина И. М. Коларца.
- Хаџи Васиљевић 1923: Јован Хаџи Васиљевић. „Податци за школске и црквене прилике у Нишу“. *Годишњица Николе Чујића*, бр. XXXV, 118–133.
- Хаџи Васиљевић 1930: Јован Хаџи Васиљевић. *Скопље и његова околина*. Београд: Штампарија „Св. Сава“.
- Храбак 1996: Богумил Храбак. „Косово и Метохија према Првом српском устанку“. *Башџина*, бр. 7, 151–168.

Milan N. RANĐELOVIĆ

Nikola Đ. DUBAIĆ

EYALET OF NIŠ DURING THE ALBANIAN REBELLION 1843–1844.

SUMMARY

The paper presents a reconstruction of the Albanian rebellion (1843–1844) with a focus on the analysis of its final phase which took place on the territory of the Eyalet of Niš. In order to better understand the Albanian movement chronologically and territorially, its key moments in other parts of Rumelia are presented and then their connection and reflection on the events in Eyalet of Niš. Having presented the problem in this way, the paper points to two important conclusions: that the Albanians in the Ottoman Empire during the first half of the 19th century did not reach the political maturity which was necessary for the realization of their political goals, and that, due to the complex

political conditions and relations between the central and local authorities towards the Christians in the Eyalet of Niš, Albanians with their revolt actually accelerated the resolution of issues which were of key importance for the Christians in this Ottoman province.

Keywords: Arnauts, revolt, Tanzimat, Niš, Vranje, Toplica, Kuršumlja, Leskovac, Skoplje, Kosovo.